

## ישיבת הפתל - ירושלים

### שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

### לפרשת בהר תשע"ו

### "וחי אחיך עמך"

של בן פטורא כאן.

#### מחלוקת בן פטורא וחכמים

התורה מצוה בפרשתנו: "וחי אחיך עמך" (ויקרא כה, לו). ונחלקו תנאים בדרשת פסוק זה. אומרת הברייתא כך: "שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם - מתים, ואם שותה אחד מהן - מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא רבי עקיבא ולימד: וחי אחיך עמך - חייך קודמים לחיי חבריך" (ב"מ סב, א).

וצריך להבין: מה הסברה של בן פטורא? למה מוטב שישתו שניהם וימותו? וכי לא מוטב להציל לפחות אדם אחד? - התשובה היא, מפני שאם אחד ישתה את כל המים, הרי יעבור בזה על איסור רציחה<sup>2</sup>, שהרי הוא מונע חיים מחבירו, ואין היתר לאדם להציל עצמו בהריגת חברו, ולכן "מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו" שנגרמה על ידו.

אלא שלפי זה לכאורה נצטרך לומר, שלפי בן פטורא מוטב שלא ישתו מים כלל, כי כל אחד ששותה מן המים אפילו קצת, הרי הוא גורם בזה למיתת חברו, וא"כ מוטב שלא ישתו כלל, וכשאחד ימות, זה שישאר יקח את המים לעצמו.

כנראה שהתשובה לכך היא, שאם שניהם לא ישתו, הרי נמצא שהאחד הוא מאבד עצמו לדעת. דזה שימות, הרי איבד עצמו לדעת. והמאבד עצמו לדעת גם הוא בכלל רוצח, וא"כ אין טעם שלא ישתו, כי באופן זה האחד שימות יעבור בכל מקרה על איסור רציחה. לכן מוטב כבר שישתו שניהם לפי צרכם, הגם שהסוף יהיה שימותו שניהם.

והנה, עדין היינו יכולים לומר, שיותר טוב שלא ישתו, ואז תהיה כאן רציחה בשבב ואל תעשה, מאשר שישתו ותהיה רציחה בקום ועשה. אלא שכנראה בן פטורא לא סובר שיש עדיפות לעבור על לאו בשבב ואל תעשה מאשר בקום ועשה. ענין זה קשור אולי למחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע במשנה (זבחים פ, א), אם נתערב דם של בכור שצריך מתנה אחת, בדם של שלמים שצריך שתי מתנות שהן ארבע, רבי אליעזר אומר שיתן שתי מתנות שהן ארבע, ורבי יהושע אומר שיתן מתנה אחת, כי רבי אליעזר חושש לכל תגרע (אם יתן מתנה אחת במקום שתיים שהן ארבע), ורבי יהושע חושש לכל תוסיף (אם יתן שתי מתנות במקום אחת). הרי שרבי יהושע אומר שעדיף לעבור בשבב ואל תעשה מאשר בקום ועשה [כמבואר בדבריו במשנה: "כשנת עברת על כל תוסיף ועשית מעשה בידך, כשלא נתת עברת על כל תגרע ולא עשית מעשה בידך" (שם)], ורבי אליעזר לא מסכים לזה. אז אולי בזה תלוי הסברא

#### ההבדל בין רציחה לשאר עבירות שבתורה

בשפיכות דמים אפשר להיות שופך דמים גם בשבב ואל תעשה. חז"ל אמרו, כל מי שאינו מבקר חולים, כאילו שופך דמים (נדרים מ, א). כי "לא תרצח" זה לא רק שלא לרצוח בידים, אלא גם המנעות מהצלה יש בה בחינה של לא תרצח. בלאו של "לא תרצח" הרי גם אין פטורים שיש בלאוים אחרים. למשל, בשבת, אם אדם רוצה לזרוק חפץ בשבת ממקום למקום, באופן שיש ספק שמא ע"י כך תעשה מלאכה; כגון, שהחפץ יפגע בתפוח, והתפוח יפול מן העץ (מלאכת קוצר). הוא מצדו אינו מתכוון להפיל את התפוח, רק לזרוק את החפץ, אבל הוא יודע שע"י זריקתו אפשר שיפול התפוח. האם מותר לזרוק את החפץ באופן כזה? - ההלכה היא שמותר, שכן "דבר שאינו מתכוין - מותר" (רמב"ם הלכ' שבת פ"א ה"ה). ומה יהיה הדין לגבי רציחה באופן כזה? האם גם כאן יהיה מותר לאדם לזרוק חפץ ממקום למקום, כאשר ידוע לו שיש סכוי שהחפץ יפגע בחברו ויהרגו, והוא אינו מתכוין לכך? ודאי שלא! הרי זה קרוב להיות רוצח במזיד, ר"ל!

גם בשגגה החמירה התורה מאד אצל הרוצח. מהו המקרה שמוגדר בתורה כרצח בשגגה שהתורה חייבה עליו גלות? - אומרת התורה דוגמא: "וַאֲשֶׁר יִבֹּא אֶת רֵעֵהוּ בַיַּעַר לְחֹטֵב עֵצִים, וְנִדְחָה יָדוֹ בַּגֶּזֶן לְכַרֵּת הָעֵץ, וְנָשַׁל הַבְּרָזָל מִן הָעֵץ וּמָצָא אֶת רֵעֵהוּ וְנָתַת - הוּא יָנוּס אֶל אַחַת הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחָי" (דברים יט, ה). בגמרא מובאת מחלוקת תנאים, האם הפְּנִיָּה היא שהגרזן עצמו עף מקתו והרג את הנרצח, או שהכוונה היא שחתיכה מן העץ המתבקע עפה ופגעה בנרצח (מכות ז, ב). עכ"פ, הרוצח בשגגה באופן זה - "הוא ינוס אל אחת הערים האלה וְחָי".

ומה הדין במלאכת שבת שנעשתה באופן כזה? אדם עסק בחטיבת עצים בגרזן, והברזל או חתיכה מן העץ המתבקע עפו מרשות היחיד לרשות הרבים. האם יתחייב חטאת על כך? ודאי שלא! שכן בשבת, רק שוגג חייב חטאת (כגון ששכח ששבת היום, או שכח שמלאכה זו אסורה בשבת), וזה אינו שוגג אלא מתעסק, כי כָּלֵל לֹא חשב לעשות מלאכת הוצאה. לעומת זאת, ברציחה - חייבה התורה גלות על מעשה כזה, למרות שלא היתה לרוצח שום כוונה לפגוע באדם או בנפש חיה כלשהי!

מה הסיבה לכך? מדוע ברציחה מטילה התורה אחריות רבה יותר על האדם לדאוג לכך שלא יגרום לתוצאה בלתי רצויה, מאשר באיסור שבת? כמדומני שהחילוק הוא פשוט: באיסור מלאכה בשבת, לא אכפת לקב"ה מתוצאת המעשה. לא אכפת לו אם תפוח יתלש היום מן

את האבר כדי להציל את חברו, קדוש יאמר לו. היום השאלה הזאת מעשית בתרומת כליות. האם אדם חייב לתרום כליה (או "כוליא" בלשון הגמרא) כדי להציל את חברו? לפי הרדב"ז יוצא שחייב לתרום אין, אבל אם מותר לעשות את זה - תלוי עד כמה זה מסוכן. יש הרי קצת סכנה בזה, גם בעצם הניתוח, וגם שאם ח"ו תארע אצלו פעם פגיעה בכוליא הנשארת, הרי שיסתכן. צריך לשקול עד כמה מותר לתרום כוליא. אבל חייב ודאי שאין. רק מדת חסידות.

להכנס לסיכון קל כדי להציל את חברו - זה אדם חייב, עם הדבר נצרך (ע"י סמ"ע חר"מ סי' תכ"ו סק"ב ומשנ"ב סי' שכ"ט סק"י"ט). לא יתכן, למשל, שאדם יאמר: לא אחצה את הכביש כדי להציל את חברי. חציית כביש באור ירוק היא סיכון שצריך לקחת, וגם באור אדום ניתן להזהר ולחצות לצורך זה. אבל לאבד אבר, או אפילו רק לסכן אבר - זה אדם אינו חייב.

עכ"פ, צריך שחיי חברו יהיו יקרים בעיניו. גם ממונו של חברו, אבל עוד יותר חיי חברו. זה כלול ב"ואהבת לרעך כמוך". על ממונו עצמך לא היית מותר בקלות, אז גם על ממונו חברך אל תוותר בקלות. על חייך ודאי שלא היית מותר בקלות, אז גם על חיי חברך אל תוותר בקלות. כך הדין לגבי פריקה וטעינה למשל, שזקן ואינו לפי כבודו פטור מפריקה וטעינה, אבל אם את הבהמה שלו הוא היה פורק וטוען, אז גם את הבהמה של חברו צריך לפרוק ולטעון. ביקור חולים ולווית המת אפילו זקן ואינו לפי כבודו חייב, אין כאן פטור של זקן ואינו לפי כבודו.

### הלבנת פנים - כרציחה

הגמרא מביאה, שלפני שנתן הקב"ה את התורה לישראל, "החזירה על כל אומה ולשון ולא קבלוה, עד שבא אצל ישראל וקבלוה" (ע"ז ב, ב). ולמה לא רצו הגוים לקבל את התורה? לכל אומה היתה טענה אחרת. אחת הטענות היתה, שכתוב בתורה "לא תרצח", וזה לא כל כך מתאים להם. "אין אנו יכולין לעזוב את הדבר שבירך יצחק את עשו, שאמר לו ועל חרבך תחיה" (פרקי דר"א פרק מ'). "לא תרצח" - זה לא בשבילנו. לא רצו לקבל את התורה.

ושאל חותני [הג"ר חיים זאב פינקל] זצ"ל: הרי איסור רציחה הוא משבע מצוות בני נח, וגם בלי שיקבלו הגוים את התורה הם חייבים בו. מדוע א"כ לא הסכימו בני עשו לקבל את התורה בגלל איסור "לא תרצח" שבה?

אפשר לתרץ בפשיטות, שלא רצו לקבל פעם נוספת איסור שממילא לא התכוונו להזהר בו, שמא יענשו עליו יותר. אבל חותני ז"ל תירץ באופן אחר: אמנם כל באי עולם מזהרים על הרציחה, אבל ישנו סוג רציחה שקיים רק אצל יהודי ולא קיים אצל גוי (על כל פנים לא באותה חומרה), ועל כן לא רצו לקבל עליהם את איסור "לא תרצח" המורחב. מהו סוג הרציחה שקיים אצל ישראל ולא קיים אצל בני נח? - הלבנת פנים. הרי אמרו: "המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים" (ב"מ נח, ב). הרי שהלבנת פנים היא כרציחה. עוד אמרו: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים"

העץ. אכפת לו רק שהדבר לא יעשה ע"י יהודי<sup>3</sup>. ולכן, אם התפוח יתלש בשבת ע"י גוי, או אפילו ע"י יהודי באופן שאין ליחס כ"כ את הפעולה אליו - כגון ע"י "מתעסק" או ע"י "אינו מתכוין", כנ"ל - לא אכפת לקב"ה מזה, ואין צריך כפרה על זה. אבל לגבי רציחה אין זה כך. ברציחה אכפת לקב"ה גם מן התוצאה, לא רק מהמעשה. נפשו של ישראל חביבה לקב"ה, והקב"ה לא רוצה שיהודי ימות, בין אם יהרג ע"י יהודי ח"ו, ובין אם יהרג ע"י גוי, או אפילו שלא בידי אדם כלל. [כגון, יהודי שטובע בים, צריך להצילו למרות שאין כאן שום מעשה רציחה]. ולכן, "מתעסק" ו"אינו מתכוין" המותרים בשבת, אינם יכולים להיות סיבה להיתר גם ברציחה. וכמו כן נדרשת בזה מן האדם זהירות גדולה הרבה יותר שלא להיות שוגג<sup>4</sup>.

יסוד זה קיים לא רק ברציחה, אלא גם בנוזקי ממונו<sup>5</sup>. אדם שהכה בגרון, והברזל - או חתיכה מן העץ המתבקע - עפו והזיקו לממונו חברו, חייב המזיק לשלם את הנזק. ודאי שלא נפטור אותו מדין "מתעסק" כמו במלאכת שבת. למה? כי גם כאן, כמו ברציחה, ממונו של ישראל חביב לפני הקב"ה, והקב"ה אינו חפץ באיבודו בכל אופן שהוא, ועל כן הפטור של "מתעסק" לא שייך כאן, והמזיק ממונו ישראל באופן הנ"ל יהיה חייב. יותר מכך: הרי גם אם ממונו חברך היה הולך לאיבוד מעצמו, שלא בגרמתך, כגון: אם היית רואה שנהר עומד לשטוף ולהטביע כבש של חברך, ובידיך היה להזיז את הכבש ולהצילו, חייב היית לעשות כן מדין השבת אבדה (ע"י ב"מ לא, א). אין לנהר עבירה אם הוא שוטף כבש של יהודי. אבל התורה לא רוצה שממונו של יהודי ילך לאיבוד, ולכן אם יש ביכלתי למנוע את זה - אני חייב למנוע את זה. כל שכן על יהודי! אם תראה יהודי שחיינו בסכנה, חובה עליך להשתדל להצילו, למרות שלא אתה זה שהכנסת אותו לסכנה. כי ברציחה ובנוזקי ממונו אכפת לקב"ה לא רק שאתה לא תעשה את המעשה, אלא שהתוצאה לא תהיה, ולכן גם אם לא אתה הוא זה שמסכן את חברך או את ממונו, עליך להשתדל להצילם, כי אכפת לקב"ה מחיים של יהודי, ואפילו מממונו של יהודי. מה שאין כן לגבי השבת, שם אין לקב"ה שום עניין שרוח לא תכבה נר בשבת, או לא תעשה מלאכה אחרת בשבת<sup>6</sup>.

### האם חייב לאבד אבר בשביל הצלת חברו

במחלוקת בן פטורה ורבי עקיבא, הלכה כרבי עקיבא, שחייך קודמים לחיי חברך. ואולם, יתכן שרק חייך קודמים לחיי חברך, ולא כל דבר שאתה רוצה קודם לחיי חברך. כל מיני רצונות שלך, לא קודמים לחיי חברך.

הרדב"ז נשאל, האם אדם חייב למסור אבר מגופו כדי להציל את חברו, כגון שהמלך אמר לו: "הנח לי לקצץ אֶבְרַךְ אחד שאינך מת ממנו, או אמית ישראל חברך" (שו"ת רדב"ז ח"ג סי' תרכ"ו). האם חייב למסור אבר מגופו כדי שלא יהרגו את חברו? ענה על כך הרדב"ז, שמעיקר הדין אדם אינו חייב בזה, ורק מידת חסידות יש כאן אם יאות לעשות כן, וגם זה רק בתנאי שאין סכנה בדבר, כי "אם יש ספק סכנת נפשות, הרי זה חסיד שוטה, דספיקא דידיה עדיף מודאי דחבריה" (הרדב"ז שם). אבל אם אין סיכון בדבר, אם ימסור

צריך לדעת, שאם הקב"ה אמר "לא תרצח", זה מאד מחייב. גם "לא תגנוב" מחייב מאד, אבל עוד יותר "לא תרצח". לא לפגוע בחיים של חברך, לא רק בקום ועשה, אלא אפילו בשב ואל תעשה. חוץ ממה שרבי עקיבא אומר שחייך קודמים לחיי חברך, בכל מקום שזה לא נוגע לחיים שלך, בודאי חיי חברך חשובים מאד.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,  
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

(שם נט, א). הרי שאיסור הלבנת פנים חשוב כרציחה עד כדי כך, שגם החיוב של "יהרג ואל יעבור" שישנו ברציחה קיים בו! [הפוסקים נחלקו האם הדברים כפשוטם, שבאמת צריך לההרג ולא לעבור על איסור הלבנת פני חברו (כך נראה מדברי התוס' סוטה י, ב ד"ה נוח, וכן פסק רבינו יונה ב"שערי תשובה" שער ג' אות קלט), או שאין הדברים כפשוטם (כן נראה מהרמב"ם שהשמיט דין זה, וכן מבואר במאירי בסוטה שם)]. אבל כל זה הוא אצל ישראל. אצל גוי, הלבנת פנים אולי לא נחשב לרציחה. כך אמר חותני זצ"ל. אבל לפי מה שדיברנו כעת, יש עוד כמה דברים שאצל גוי אולי לא נחשבים לרציחה ואצלנו זה נחשב לרציחה - אם אדם נמנע מלהציל את חברו באופן שיכול היה להצילו.

1. דמילת 'עמך' משמע שיהא הוא טפל לך (מהרש"א ב"מ סב, ב בחידושי אגדות). וכתב הרב שליט"א בספר "ביצחק יקרא" (מהדורת תש"ע סי' י"ח אות ג'): "ונלענ"ד דאף בן פטורא יליף מקרא דר"ע, אלא דבן פטורא סבר דעמך משמע דשניהם שוים, ור"ע סבר דמשמע דאתה עיקר וחבירך טפל. שוב שמעתי ממור"ר הג"ר נחום פרצוביץ זצ"ל דכן מפורש בתורת כהנים". היינו דמפורש שם (בתורת כהנים בפרשתנו), דאף בן פטורא יליף לסברתו מקרא ד"וחי אחיך עמך".
2. כן משמע במהרש"א, שכתב "דאפשר דהיינו טעמא דבן פטורא, כדאמרינן בפסחים (כה, ב) [במי שאמרו לו: הרוג את פלוני, או שנהרוג אותך, שהדין הוא שאסור לו להציל עצמו ע"י שיהרוג את פלוני], דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי מדמא דחברך" (מהרש"א ב"מ סב, ב בחידושי אגדות). וסברא זו הרי אמרי' רק כשרוצה להציל עצמו בהריגת חברו בקום ועשה, אבל אם אומרים לו הנח לזרוק עצמך על התינוק או תיהרג, אינו חייב למסור עצמו כדי להציל חברו, דבכה"ג אדרבה איכא למימר מאי חזית דדמיה דחבריה סומק טפי, דילמא דמא דידי סומק טפי" (תוספות פסחים שם ד"ה אף). ומשמע דס"ל למהרש"א, דטעמא דבן פטורא הוא דחשיב כהורג את חברו בידיים. ולכן ימותו שניהם, דכל אחד מהם אסור להציל עצמו בהריגת חברו, במה ששונה את חצי המים השייכים לחבירו. [ואע"ג דהמים שייכים רק לאחד, כמבואר בבביתא - "וביד אחד מהן קיתון של מים" - כבר ביאר האחיעזר, דכיון שפקוח נפש דוחה איסור גזל (ורק צריך אח"כ לשלם), א"כ זכות שניהם שוה במים, ולכן אם ישתה האחד את כל המים, הרי הוא כהורג את חברו בקום ועשה, כיון שלקח ממנו את מימיו (אחיעזר ח"ב סי' ט"ז אות ה'). וכנראה שכך סובר גם המהרש"א. ולכן חידש המהרש"א, שאם היה הקיתון של שניהם, מודה רבי עקיבא לבן פטורא דימותו שניהם (מהרש"א ב"מ שם). דאז חשיב כהורג את חברו בקום ועשה, כיון שלקח ממנו את מימיו. ורק כשהמים שייכים לאחד מהם, אז חולק ר"ע על בן פטורא, וסובר שאין זה כעושה מעשה בידיים להרוג את חברו, דסוף סוף הרי המים הם שלו, ואין לחבירו זכות עליהם כאשר בעל המים עצמו נצרך להם כדי להציל את עצמו].
3. וזהו בין אם נגדיר את איסור עשיית מלאכה בשבת כאיסור גברא, ובין אם נגדירו כאיסור חפצא (עי' "אתון דאורייתא" כלל י'). דגם אם הוא איסור חפצא, היינו שהמעשה הוא מעשה מתועב, אפי' אם נעשה ע"י נכרי (ע"ש), אבל אם נעשתה המלאכה שלא ע"י אדם - על זה ודאי שאין לקב"ה קפידא מצד התוצאה. והראיה הפשוטה לזה היא, שהרי מותר להתחיל מלאכה בערב שבת והיא נגמרת מאליה בשבת, כגון להניח קדירה מערב שבת על גבי האש, והיא הולכת ומתבשלת בשבת.
4. ומ"מ ביארו האחרונים, דחלוק יסוד החיוב בין רציחה במזיד המחייבת מיתת ב"ד, לרציחה בשגגה המחייבת גלות. דבמזיד החיוב הוא על התוצאה, שהרג את הנפש, ובשוגג החיוב הוא יותר על המעשה, ולא על התוצאה. וטעם החילוק הוא, דבמזיד הרי נעשה המעשה מרצונו של הרוצח, ולכן הרוצח שייך ומחובר לכל מה שנעשה מרצונו. משא"כ השוגג אינו מחובר כ"כ לתוצאה, שהרי לא התכוין ולא רצה בה, ואירע הדבר רק בפשיעה, ולא בכונה גמורה, ולכן אין לדון אותו כ"כ מצד התוצאה, אלא רק על המעשה יש לדון אותו, שפשע ולא נזהר. ומטעם זה מצינו, שאם חבל בחברו ולא מת מיד - אינו גולה על ידו, דחיישנן שמא הרוח כלבלתו, או שהנרצח עצמו קירב את מיתתו מחמת שפירכס (גיטין ע, ב). וכתבו התוס', שדוקא לענין גלות חיישנן להני טעמי, אבל במזיד - לעולם חייב. והטעם, ביאר בתוס' רא"ש, דגבי גלות כתיב "וַיִּפֹּל עָלָיו וַיָּמָת" (במדבר לה, כג), דמשמע שמה שהפיל עליו גרם לו המיתה, ולא דבר אחר, משא"כ במזיד חייב בכל גוונא, גם כשמעורב במיתה כח אחר. וביארו האחרונים עומק הענין בזה, דבמזיד הרי הוא חייב על התוצאה, והרי יש לו חלק בתוצאה. משא"כ בשוגג הרי הוא חייב על המעשה, ולכן אם אין המעשה מעשה שלם של רציחה, אלא מעורב בו עוד כח אחר - אינו גולה.
- וכן מצינו בשליח ב"ד המכה את המחוייב מלקות, וטעה הדיין במנין המלקות, והכה השליח את המחוייב מכה יתירה ומת תחת ידו, דהשליח ב"ד חייב גלות (ב"ק לב, ב). והקשה הקצוה"ח (סי' שמ"ח סק"ד), לשיטת התוס' (ב"ק עט, א ד"ה נתנו) דבשוגג יש שליח לדבר עבירה, מדוע בנדון דידן השליח ב"ד גולה ולא הדיין, הלא יש לחייב גלות את המשלח שהוא הדיין. ותירצו האחרונים ע"פ יסוד הנ"ל, דדוקא ברציחה במזיד - אילו היה שליח לדבר עבירה גם במזיד - היה שייך לחייב את המשלח מיתה, כיון שבמזיד החיוב הוא על התוצאה, והרי יש כאן תוצאה של רציחה. ואולם ברציחה בשוגג החיוב אינו על התוצאה אלא על המעשה, וא"כ א"א לחייב את המשלח גלות, דסו"ס אין כאן מעשה בידיים ממש, אלא רק שליחות. ויש גם נפ"מ נוספות שכתבו האחרונים על פי יסוד זה, אך אכמ"ל.
5. וכן בענינים אחרים בתורה (עי' "קובץ שעורים" פסחים אות קי"ז).
6. ובלשונו של החזון אי"ש: "במזיק שנאו לפני המקום הנזק, ובשבת שנאו לפני המקום טורח האדם במלאכת חול" (חזו"א או"ח סי' ל"ו סק"א ד"ה החורש).